

І. Ч. Часнок

Мінск

**НАРАЦЫЯ Ё ТВОРАХ ВІКТАРА КАЗЬКО
(на прыкладзе рамана «Хроніка дзетдомаўскага саду» і аповесці
«Выратуй і памілуй нас, чорны бусел»)**

There is the narrative in the works of Viktor Kazko feature was analyzed in the article. Narrative in the works of V. Kazko based on the poetics of associativity, phantasmagoria, absurd, grotesque.

У рамане «Хроніка дзетдомаўскага саду» Віктар Казько піша: «Памяць, як сабака, усё рве і рве ланцуг, рыскае, кідаецца ў бакі, шукаючы след, здаецца, знаходзіць яго, бярэ, набывае веры і губляе яе» [4, 68]. І гэтыя словы самога пісьменніка з'яўляюцца найбольш трапнай і ўдалай характарыстыкай нарацыі ў яго творах; г.зн. яны выдатна характарызуюць манеру В. Казько выкладаць і асэнсоўваць, фіксаваць у лінейным тэксце любыя праявы быцця.

Нарацыю (або наратыў) мы будзем разглядаць як расповед пісьменніка пра якія-небудзь падзеі. Будзем таксама мець на ўвазе, што ў нараталогіі менавіта сам працэс расповеду, у якім ужо ёсць аўтарская інтэрпрэтацыя выкладзеных падзей, прызнаецца надзвычай важным; якраз гэты працэс і з'яўляецца прадметам спецыяльнага аналізу.

Разглядаючы нарацыю ў творах В. Казько, будзем таксама вылучаць пісьменніцкую інтэнцыю – творчую скіраванасць аўтара да паразумення з чытачом. У гэтым плане неабходна звярнуць увагу на тое, што ў мастацкім тэксце «наратыўная інтэнцыянальнасць выказвання складаецца з дзвюх падзей – рэфэрэнтнай (пра якую паведамляецца) і камунікатыўнай (само паведамленне як падзея)» [5, 300]. У прозе В. Казько гэтыя дзве падзеі даволі часта існуюць як бы паасобку.

Для прозы В. Казько з'яўляецца тыповай пэўная ўмоўнасць сюжэта, што садзейнічае парушэнню цэласнасці наратыва. Апавядальная структура разгаліноўваецца за кошт таго, што аўтар часам зусім «забываецца» на тых герояў і падзеі, што апісваў у папярэднім абзацы і вачыма якіх глядзеў на рэчаіснасць, і ўжо ў нейкім іншым стане свядомасці пачынае пісаць тое, што яго хвалюе, але, на першы погляд, здаецца, ніяк не стасуецца з папярэднім расповедам, героямі. Наратар у прозе В. Казько тоесны суб'екту – аўтабіяграфічнаму апавядальніку, абсалютнаму гаспадару тэкста.

Часам у творах пісьменніка можна ўбачыць «плынь свядомасці», якая афармляецца ў няўласна-простай мове. Аднак у многіх выпадках хутчэй кідаецца ў вочы фрагментарнасць як выяўленне адмысловай разбуранасці наратыва.

Творы В. Казько маюць прыкметы метапрозы – тэкстаў, у якіх апісваецца сам працэс аповеду.

Прозу В. Казько называюць асацыятыўнай. Нягледзячы на тое, што некаторыя крытыкі ставілі пісьменніку «ў віну» гэтую асаблівасць творчага метаду, усё ж хутчэй гэта яскравая адметнасць стылю В. Казько; і яна, наадварот, дапамагае завастрыць увагу на дысгарманічнасці свету, перадаць той хаос, што вядзе да Апакаліпсісу; стварыць у чытача ўражанне няўпэўненасці і нявызначанасці, разгубленасці і прадчування катастрофы.

Таксама разбурэнне сюжэта і наратыва дазваляе пісьменніку пазбегнуць банальнасці і штучнасці ў раскрыцці агульнавядомых тэм, бо В. Казько сам прызнаўся: «Сюжэтаў не люблю, бо, на маю думку, гэта канструяванне, гэта рамкі. А я люблю бегчы, ісці, куды нясуць ногі, куды вядуць вочы. Люблю ісці за асацыяцыяй і думкамі» [6, 10].

Аўтар сказаў: «Сюжэты мае аморфныя. Толькі калі я думаю пра ўсё гэта, часам у мяне ўзнікае пытанне: ці магчыма і ці варта вучыць чалавека дыхаць? Памятаю талстоўскае аб тым, што чым вышэй чалавек падымаецца па лесвіцы ў неба, тым выразней яму рэчы, якія застаюцца ўнізе» [6, 10]. І сапраўды, ускладненасць сюжэтаў твораў, расшчапленне апавядальнай структуры дазваляе паглядзець на звыклае інакш, убачыць тое, чаго раней не заўважалі.

Можна тлумачыць асаблівасці нарацыі ў творах В. Казько наяўнасцю і пераасэнсаваннем біблейскіх, міфалагічных матываў. У сваім артыкуле пра творчасць пісьменніка Пятро Васючэнка адзначыў: «Крытыкі даволі часта ўпікалі аўтара і за гэтую звыштэмпературу эмоцый, і за сумбур і хаатычнасць апавядання. Але хаос, сумбур і гарачыня – атрыбуты першастварэння Сусвету» [2, 4].

Як піша В. І. Цюпа, «інтрыга гісторыі і наратыву канструкцыя расповеду пра яе – два бакі адзінай камунікатыўнай стратэгіі» [5, 304], і якраз такая двухпланавая стратэгія характэрная для тэкстаў В. Казько. Невыпадкова яго раман «Хроніка дзетдомаўскага саду» спачатку меў назву «Сад, або забытаны след рамана» (1987).

Звернемся непасрэдна да самога рамана. Пісьменнік у «Хроніцы дзетдомаўскага саду» неаднаразова нібы адключаецца ад пэўных сюжэтных калізій і пачынае разважаць пра працэс напісання твора: «Даходзіш да такога краю, што і сам сабе пачынаеш дагаджаць. Ліслівіш сам перад сабою, ловіш сябе на гэтым і гідкім робішся сам сабе. І ручка спатыкаецца на паперы» [4, 68].

У рамане аўтар часта атаясамлівае сябе з прыродай, зліваецца з ёю. Герой-апавядальнік не раз уяўляе сябе ўсім, што бачыць у прыродзе – сонцам, небам, рыбай, страказой.

У «Хроніцы дзетдомаўскага саду» В. Казько лёгка пераскоквае з расповеду ад першай асобы і аўтабіяграфічнасці да расповеду ад імя выразна акрэсленых персанажаў – нібыта падзеі ўбачаны вачыма Мар'яна, Сідара, Сноўдалы, Уладзіка (гаворачы пра герояў у трэцяй асобе). Калі аўтар апісвае падзеі, сны герояў, дае ацэнку пэўным з'явам у вёсцы, ён знаходзіцца нібы дзесьці збоку, як старонні назіральнік. А калі возьмем пачатак рамана: «У той дзень я выбраў не лепшую дарогу, тую, па якой хадзіў у дзяцінстве. Хто ці

што навяло мяне на тыя сцэжкі» [4, 3], – то заўважым, што В. Казько звяртаецца да аўтабіяграфічнасці. Пісьменнік піша пра тое, як зноў апынуўся ў знаёмых мясцінах, і тут яго асоба стаіць на першым плане. Менавіта ён з’яўляецца героем, вачыма якога паказваецца чытачу свет.

Эксперыменты з прасторавымі асацыяцыямі, сумяшчэнне розных часавых пластоў ствараюць асаблівы тып светаадчування [1, 743], і гэтае светаадчуванне з’яўляецца тым звяном, што, нягледзячы на пэўную фрагментарнасць, абрывістасць, аб’ядноўвае ўсе гэтыя «адшчэпленыя» часткі і разам з матывамі і лейтматывамі спрыяе стварэнню ўражання кампазіцыйна-сюжэтнай цэласнасці. Важным з’яўляецца і тое, што ўсе фрагменты рамана аб’яднаныя вобразам памяці аўтара.

Разгледзім асаблівае нарацыі пісьменніка на прыкладзе аповесці «Выратуй і памілуй нас, чорны бусел». Твор пачынаецца з легенды-міфа, якую старая распавядае ўнучцы. У самым пачатку аповесці ідзе размова пра час, калі «Бог толькі сатварыў зямлю. І чалавека на ёй яшчэ не было...» [3, 5]. Аўтар не дае чытачу «даслухаць» гутарку да канца і звяртаецца да апісання галоўнага героя твора – Лазара Кагановіча. Але ён не проста малюе партрэт героя, а, як калісьці рабіў гэта Ф. Дастаеўскі, сам звяртаецца непасрэдна да чытача, заклікае адрадата да разважанняў: «Самі вы пра сябе хоць ведаеце, хто вы? Імя вам прысвоілі, калі вы былі яшчэ ні таты, ні мамы – не мы» [3, 5]. Роздум пра агульную дэградацыю В. Казько перарывае расповедам пра падзеі ў жыцці Лазара Кагановіча. Своеасаблівай звязкай тут з’яўляецца словазлучэнне «мой сябра». Гэтае найменне героя дазваляе лёгка пераскочыць з уласных эсэістычных разважанняў, падчас якіх аўтарскае «я» на першым плане, да паглыблення ў высковае жыццё, калі аўтар распавядае пра ўсё аб’ектывавана, ад імя няпэўнай трэцяй асобы.

У Віктара Казько вобраз героя часта раслойваецца. Пісьменнік пераходзіць ад стану душы Кагановіча («Цяжар гэтай дваістасці, трывай і застарэлай сарамлівасці і збянтэжання, толькі-толькі развітаўшыся з дзяцінствам, пастаянна носіць у сабе і Лазар Кагановіч...») да перадачы светаадчування ўсяго беларускага народа: «Ім здавалася, што сам Бог забыўся на іх, закінуў на гэтую зямлю і пакінуў» [3, 26]. Такім чынам, аўтар мае магчымасць увесь час лёгка пераходзіць ад прыватнага да агульнага і наадварот, бо галоўны герой якраз і з’яўляецца яркім прадстаўніком нацыі, на лёс якой з доляй адчаю глядзіць пісьменнік.

Сярод думак-разважанняў і апісанняў падзей часта сустракаюцца згадкі пра Чарнобыль, і гэтыя згадкі ўтвараюць матывы: «І Чарнобыль толькі першы ім званок» [3, 25], «І атамныя, пазначаныя радыем ваўкі чарнобыльскага прыплоду пайшлі па зямлі, змятаючы ўсё жывое на сваім шляху» [3, 27], «Чарнобыль не проста аслабіў тутэйшага чалавека, ён забіў яго» [3, 63], «Увогуле Чарнобыль абраў пад сваё горкае і атрутнае насенне лепшыя землі» [3, 66], «Атручана малако. Радыяцыя. За гэта прыплочваюць трыццаць малочных, а як тут гавораць – грабавых рублёў» [3, 97].

Цікава прасочваць асацыятыўныя ланцужкі ў аповесці. Напрыклад, з паняццем «перабудова» звязваюцца «тэлевізары», «балота», «выхрысты»;

«смяротнае пакаранне» – з «лесунамі», «раздарожжам», «сакратаром», «згвалтаванай зямлэй»... Літаральна на адной-дзвюх старонках пісьменнік актуалізуе шэраг рэалій, на першы погляд зусім адрозных, але ўсё ж звязаных у тэксце. Зразумела, што балота ў Віктара Казько – гэта алегорыя: «Лёгкія на нагу д'яблы адхрышчваліся ад сябе і давалі дзёру са свайго балота, забыўшыся, што без балота няма і чорта, і вольна таму чорту блажыць у сваім балоце» [3, 38]. Пісьменнік не проста падае карціну міфалагічнай багны ці звычайнага палескага балота, а дае ўяўленне пра стан грамадства, у якім «Забілі зямлю на дзесяцігоддзі наперад. Забілі на карысць, у імя шчаслівага сёння і светлага заўтра» [3, 39].

Абмеркаванне героямі магчымасці стварэння заказніка перарываецца расповедам пра сустрэчу Лазара з буслом і сімвалічную страту і пахаванне мезенца. І гэта не выпадковасць. У Кагановіча на сходзе зануў палец: інтуіцыя падказвае герою, што, калі за жаданне ссекчы ясянёк яму давялося ахвяраваць пальцам, то за большую крыўду прыродзе і здраду лесу давядзецца плаціць большым.

На сходзе гучаць словы крыўды Дзевы Марыі – вясковай жанчыны на дзяржаву. Аўтар рэтраспектыўна паказвае, што спрыяла з'яўленню недаверу людзей да розных кіраўнікоў. Калісьці беднай сялянцы не дазволілі прыняць гуманітарную дапамогу для дзяцей з-за мяжы і зрабілі гэта з выгадай для сябе. Пацвярджаецца вядомае: «Хто салгаў толькі раз, ужо лжэ ўсё жыццё» [3, 49], і пры гэтым пісьменнік мае на ўвазе розныя часавыя пласты, выяўляе глыбокую сувязь мінулага і цяперашняга.

Менавіта пасля адмовы сялян ад стварэння заказніка ідзе працяг гутаркі бабулі і ўнучкі, што гучала ў самым пачатку твора. Старая расказвае міф пра буслоў. І гэтыя птушкі ўзгадваюцца не толькі ў названым расповедае, але і ў тым фрагменце, дзе аўтар адхіляецца ад апісання Аўгуста Серады і пераходзіць да своеасаблівага лірычна-публіцыстычнага адступлення: «Зямля, што з табой сатварылі твае дабрадзеі і карміцелі! Белая святая зямля пад белымі крыламі тваіх боскіх птушак-буслоў, як ты перавярнулася ў год тысячагоддзя пасля прыняцця крыжа» [3, 64].

У творы пры апісанні жахлівага стану зямлі і чалавечай супольнасці аўтар не проста перадае апакаліпсічныя матывы; ён нібы пераймае стыль біблейскіх тэкстаў: «Бог кінуў у твае воды дрэва, і зрабіліся яны салодкімі. Чалавек кінуў у тыя ж воды нешта нябачнае, і зрабіліся яны горкімі яму. [...] Кроўю мочыцца, крывавамі слязьмі плача і кроўю ўмываецца сам чалавек. Дзеці пры зацаці камянеюць у лоне маці, а народжаныя, адчуўшы зямлю, адразу ж пакідаюць яе» [3, 64]. Такія формы спрыяюць стварэнню ў чытача адпаведнага ўражання, адчування страху і пагрозы.

Сумбур апавядання, разрыў лагічных сувязей у пэўных тэкставых урыўках дапамагае перадаць адчуванне дысгармоніі. Напрыклад, каб данесці адчуванне абсурднасці свету, аўтар прыпадабняе тэкст да разрываў у плыні свядомасці: «Бязмежнае вар'яцтва гэтага свету, кожнага яго белага дня. Але сёння дзень выпаў як ніколі. Дзень – ідыёт. Серада – ідыёт. Аўгуст – ідыёт таксама. Прынамсі, як верасень і сакавік, чацвер і пятніца, Сонца на небе –

круглае, жыццярadasная доўбня, Месяц – боўдзіла, зоркія прыдуркі» [3, 68]. У дадзеным выпадку можна весці размову пра паэтыку абсурду.

Скептычнае і разважанне пісьменніка пра так званы прагрэс, чалавечы «розум» («Мазгоў у чалавека занадта і так ужо крыху. І тыя, што лішнія, каторымі ён думае, няблага было б і скараціць») падводзіць да важных успамінаў Лазара пра яго балючае мінулае. Пра тое, як пад коламі яго машыны загінула дзіця, і пра тое, як ён прымусіў Марыю зрабіць аборт.

Бліжэй да фіналу твора зноў фігуруе чорны бусел. Ён з міфалагічнага плану пераходзіць у рэальны. Гэтая птушка ўжо не проста з'яўляецца сімвалам, а сапраўднай і адзінай надзеяй на выратаванне: «Чорны бусел занесены ў Чырвоную кнігу і ахоўваецца дзяржаваю. Там, дзе пасяліўся чорны бусел, усе работы спыняюцца, у званы нават не звоняць, лес не сякуць» [3, 142].

Калі Аўгуст Серада глядзеў на шэсце пратэстуючых супраць гвалту над прыродай, «Яму здавалася, што гэтыя самі чорныя буслы выйшлі з лясоў і балот, абгарэлыя кусты ішлі да абгарэлых зараснікаў. Балота крочыла да балота» [3, 144]. Аўтар зноў стварае нейкую магічную прастору, дзе буслы маюць сімвалічны сэнс. Сама карціна шэсця фантасмагарычная.

У фінале гучаць матывы, якія пастаянна пранізвалі апавяданне. Чорны бусел сышоў, «каб не бачыць, як здзекуюцца з яго хаты, пагібелі яе» [3, 146]. А Кагановіч ахвяруе ў імя сваёй прыроды, сваёй спадчыны, ужо не палец, а жыццё.

У апошніх радках ёсць таксама згадка пра Чарнобыль, бо менавіта «радыеактыўны пясок» сыпаўся з рук героя і «набрыньваў крывёю». Менавіта ў фінале гучыць Янкава (Кагановічава) доўгачаканае «татку», і герой успамінае сваё сапраўднае імя.

Зноў перад чытачом узнікае вобраз павука-крыжавіка, што жыве ў Аўгуста Серады ў шклянцы. Ён сімвалічна памірае ў гэты ж дзень.

Апошнія слова ў апавядальнай плыні – «Амін» – звязана са зместам усяго твора, што гучыць як своеасаблівы Апакаліпсіс, і з назвай, якая гучыць як малітва.

Такім чынам, нарацыя ў аповесці «Выратуй і памілуй нас, чорны бусел» характарызуецца паэтыкай фантасмагорыі, абсурду, гратэску.

Відавочна, што паміж адрознымі апавядальнымі фрагментамі ёсць перазовы і сувязі, якія аб'ядноўваюць іх у адзіны мастацкі тэкст. Асобныя факты аб'ядноўваюцца матывамі (часта міфалагічнымі) і лейтматывамі і набываюць пэўную цэласнасць, а таксама статус падзейнасці.

У прозе В. Казько надзвычай важную ролю мае асацыятыўнасць. На ёй грунтуецца нарацыя ў творах В. Казько такая спецыфічная, не зусім звыклая для беларускага чытача.

Літаратура:

1. Васючэнка, П. Віктар Казько / П. Васючэнка // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя. Том 4. Кніга I. 1966-1985 – Мінск: Беларуская навука, 2002. – С. 729–749
2. Васючэнка, П. Тры апакаліпсісы / П. Васючэнка // Крыніца. – №12. – С. 3–5.

3. Казько, В. *Выратуй і памілуй нас, чорны бусел. Аповесці. Апавяданні. Эсэ.* / В. Казько. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1993.
4. Казько, В. *Хроніка дзетдомаўскага саду. Раман* / В. Казько. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1987.
5. *Нарратологический анализ* // Тюпа В. И. *Анализ художественного текста: учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений* / В. И. Тюпа. — 3-е изд., стер. — Москва: Издательский центр «Академия», 2009. — С. 300–328
6. Станкевіч, Ю. *З Віктарам Казько гутарыць Юры Станкевіч* // Крыніца. — №12. — С. 7–10